

SEXUALBROTT

Johanna Olseryd och Klara Hradilova Selin

Sammanfattning

Olika datakällor pekar i skilda riktningar när det gäller sexualbrottslighetens utveckling under de senaste åren. Efter en längre period då den självrapporterade utsattheten för sexualbrott legat på en stabil nivå, observeras en ökning under de senaste tre åren. Polisanmälda sexualbrott visar en motsatt trend, i form av att den ökning som skett kontinuerligt mattats av under de senaste åren. Mellan 2014 och 2015 skedde en minskning. Generellt betraktas uppgifter om självrapporterad utsatthet för brott som en säkrare källa för att studera utveckling över tid. Samtidigt är det inte rimligt att den verkliga brottsnivån förändras drastiskt från ett år till ett annat. Registeruppgifter från sjukvården visar heller inte någon ökning i antalet personer som sökt vård till följd av sexuella övergrepp. Utöver en eventuell faktisk ökning, troligtvis främst av mindre grova sexualbrott, finns därför antagligen ytterligare förklaringar. En delförklaring kan vara uppmärksamheten kring sexualbrottsfrågor, vilket kan bidra till att människor i ökande utsträckning definierar olika händelser, i synnerhet av mindre grov karaktär, som sexualbrott. Givet deras känsliga karaktär är sexualbrotten särskilt svåra att studera, och några säkra slutsatser om utvecklingen kan därför inte dras. Rimliga antaganden bör göras med försiktighet utifrån sammanvägning av uppgifter från flera olika källor.

Det är framförallt yngre kvinnor som är överrepresenterade bland offer för sexualbrott, medan yngre män dominerar bland gärningspersonerna. Enbart 3 procent av de misstänkta för sexualbrott 2015 var kvinnor.

I absoluta tal har antalet anmälningar, antalet misstänkta, antalet (och andelen) personupplärdade sexualbrott och antalet lagförda sexualbrott ökat markant under 00-talet. För de flesta av måtten handlar det om mer än en fördubbling på 15 år. Även i relation till befolkningstillväxten har det alltså skett betydande ökning. Det innebär en tydlig produktionsökning i rättsväsendets hantering av dessa brott, särskilt i termer av ett ökat antal åtalsbeslut (och därmed också lagföringar).

År 2015 ledde 22 procent av alla handlagda sexualbrott till fällande dom, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse, och närmare 2 200 sexualbrott lagfördes. Totalt sett döms sexualbrottsförövare oftast till böter eller fängelse. Påföljderna skiljer sig dock beroende på vilket brott det handlar om. Vid våldtäkt som riktats mot en vuxen person leder 88 procent av domarna till fängelse. I kontrast leder 98 procent av alla domar där köp av sexuell tjänst är huvudbrott till böter.

Det förebyggande arbetet mot sexualbrott består bland annat av behandlingsprogram som tar sikte på att förhindra återfall bland personer som lagförts för sexualbrott. De brott som sker inom ramen för en nära relation, där olika sexualbrott också ingår, har uppmärksammats under senare år. Förhoppningar finns om att en ökad medvetenhet och ett bättre bemötande inom rättsväsendet ska kunna leda till minskad utsatthet för sådana brott.

Debatten kring sexualbrott har länge varit intensiv och sexualbrottslagstiftningen (6 kap. BrB) har omarbetats i omgångar. De senaste ändringarna infördes 2013. Den statliga sexualbrottsutredningen lade i oktober 2016 fram nya förslag, bland annat om införande av en samtyckesreglering i lagstiftningen och ett oaktsamhetsrekvisit vid allvarliga sexualbrott. Vidare föreslår utredningen att begreppet våldtäkt ska ersättas av begreppet sexuellt övergrepp.

Inledning

Sexualbrotten omfattar enligt 6 kap. Brottsbalken (Brb) flera olika brottstyper, motsvarande handlingar med varierande allvarlighetsgrad: allt från gester med kränkande sexuell innebörd till grov våldtäkt med inslag av misshandel. Sexualbrott är mycket uppmärksammade i samhällsdebatten, bland annat rörande mäns våld mot kvinnor, inte minst för att olikheterna mellan könen i vilka som utsätts (kvinnor) och vilka som begår brotten (män) är som allra störst just vid dessa brott. I detta kapitel beskrivs sexualbrotten utifrån en rad olika datakällor, för att ge en så tillförlitlig bild som möjligt av denna till stor del dolda brottslighet. För att fånga upp utsattheten för sexualbrott ställs följande fråga i NTU: ”Ofredade, tvingade eller angrep någon dig sexuellt under förra året (kalenderår)? Det gäller både allvarliga och mindre allvarliga händelser, till exempel hemma, på jobbet, i skolan eller på någon allmän plats”. Personer som svarar ja på denna fråga får sedan

även besvara följdfrågor om händelsen, framförallt om förövaren och om omständigheterna kring brottet.¹

Då sexualbrotten beskrivs utifrån kriminalstatistiken görs i kapitlet en grov indelning med utgångspunkt i brottsbalkens definitioner: 1) *våldtäkt*, 2) *sexuellt tvång*, *övergrepp*, *utnyttjande med mera*, 3) *blottning*, 4) så kallat *annat sexuellt ofredande* (det vill säga annat än blottning) och 5) övrigt (här ingår exempelvis samlag med avkomling, köp av sexuell tjänst, utnyttjande av barn för sexuell posering samt koppleri). Redovisningen innefattar enbart brott mot 6 kap. Brb. Vissa brottstyper som ibland betraktas som sexualbrott lämnas därmed utanför redovisningen. Det handlar främst om barnpornografibrott (som återfinns i 16 kap. Brb) och brott enligt bestämmelsen om människohandel för sexuella ändamål (se 4 kap. 1a § Brb).²

Kontinuerliga förändringar i sexualbrottslagstiftningen

Sexualbrottslagstiftningen har präglats av kontinuerliga förändringar under 00-talet. År 2005 genomfördes omfattande omarbetningar. Syftet var dels att ytterligare förstärka och tydliggöra varje människas absoluta rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande, dels att på olika sätt lyfta fram och förstärka barns och ungdomars rättsliga skydd mot sexuella kränkningar och sexuellt våld.

Centrala förändringar i sexualbrottslagstiftningen 2005 var att våldtäktsbrottet utvidgades genom en lindring av rekvisiten om hot och tvång. Vidare inkluderades otillbörligt utnyttjande av person som befinner sig i hjälplöst tillstånd (medvetlöshet, sömn, berusning, annan drogpåverkan med mera) i bestämmelsen om våldtäkt, och därmed flyttades den ut ur den tidigare bestämmelsen om sexuellt utnyttjande. Samtidigt infördes särskilda straffbestämmelser för brott som riktar sig mot barn: *våldtäkt mot barn*, *sexuellt utnyttjande av barn*, *sexuellt övergrepp mot barn*, *utnyttjande av barn för sexuell posering* samt *köp av sexuell handling av barn* (förförelse av ungdom, enligt den tidigare brottsrubriceringen). Den tidigare lagen (1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster flyttades in i 6 kap. Brb och fick benämningen köp av sexuell tjänst (6 kap. 11 § Brb).

År 2009 infördes ett nytt brott i 6 kap. a 10 §, *kontakt med barn i sexuellt syfte*, även kallat grooming (av engelskans *grooming*).

¹ Under den studerade perioden (åren 2005–2015) har sammanlagt 1 502 personer (200 män och 1 302 kvinnor) uppgett att de utsatts för sexuellt våld under det föregående året och beskrivit omständigheterna kring 1 823 händelser.

² År 2015 anmäldes 906 barnpornografibrott och 58 fall av människohandel för sexuella ändamål.

Syftet var att ytterligare förstärka det straffrättsliga skyddet för barn mot att utsättas för sexuella övergrepp (prop. 2008/09:149). Bestämmelsen tar sikte på kontakter med ett barn, exempelvis genom internet, som syftar till att möjliggöra sexuella övergrepp mot barnet vid ett fysiskt möte. Bestämmelsen omfattar den som, i syfte att begå ett sexualbrott³ mot ett barn under femton år, träffar en överenskommelse med barnet om ett fysiskt möte samt därefter vidtar någon åtgärd som är ägnad att främja att ett sådant möte kommer till stånd. En sådan åtgärd kan till exempel vara att betala en resebiljett till barnet eller att själv påbörja en resa till mötesplatsen (prop. 2008/09:149, s. 47). Straffsatsen för brottet är böter eller fängelse i högst ett år.

Ändringar infördes också i sexualbrottskapitlet 2011. En ändring avsåg en skärpning av straffsatsen för köp av sexuell tjänst enligt 11 §, från högst sex månaders fängelse till högst ett års fängelse. Straffskärpningen infördes i syfte att skapa utrymme för en mer nyanserad bedömning av straffvärdet vid allvarliga fall av köp av sexuell tjänst (prop. 2010/11:77). En annan ändring avsåg en kriminalisering av koppleri redan på förberedelsestadiet, vilket krävdes för att harmonisera den svenska lagstiftningen med Europarådets rambeslut om kampen mot organiserad brottslighet (prop. 2010/11:76).

År 2013 vidgades våldtäktsbestämmelsen ytterligare, genom att begreppet ”hjälplost tillstånd” ersattes med ”särskilt utsatt situation”, med vilket menades vissa situationer där offret bemöter övergreppet med passivitet (prop. 2012/13:111). Samtidigt utvidgades även tillämpningsområdet för grovt sexuellt övergrepp mot barn, och minimistrafvet för detta brott höjdes från sex månader till ett år.

Samtyckesdebatten

År 2014 tillsattes en ny statlig utredning⁴ vars slutsatser presenterades i oktober 2016⁵ under namnet *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten* (SOU 2016:60). Förslagen från sexualbrottskommittén innebär i korthet att en samtyckesbestämmelse införs i lagstiftningen. Huvudsyftet med detta är att lagstiftningen ska ha en normativ verkan genom att tydliggöra att en sexuell handling som inte sker frivilligt är ett övergrepp. För att komma ifrån uppfattningen att det måste förekomma någon typ av våld för att

³ De sexualbrott som avses är våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn, utnyttjande av barn för sexuell posering samt sexuellt ofredande.

⁴ Direktiv 2014:123, genom ett senare tilläggsdirektiv ombildad till en parlamentariskt sammansatt kommitté, direktiv 2014:144.

⁵ Efter en förlängd utredningstid, direktiv 2015:5.

sexualbrott ska kunna betraktas som allvarliga, föreslår kommittén vidare att våldtäktsbegreppet ersätts av beteckningen sexuellt övergrepp. Det föreslås också att ett oaktsamhetsrekvisit införs vid sexuellt övergrepp. Rubriceringen synnerligen grovt sexuellt övergrepp införs, för att höja de högsta straffen och harmonisera med lagstiftningen rörande andra grova våldsbrott. De nya lagstiftningsförslagen tydliggör också att även handlingar som sker via internet kan betecknas som sexuella övergrepp.

Debatten om huruvida våldtäktsbestämmelsen bör vara samtyckesbaserad har pågått i flera år. Redan 2010 lämnade en annan utredning betänkandet *Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag* (SOU 2010:71), i vilken konstaterades att lagstiftningen inte möjliggör bestraffning av samtliga sexuella handlingar som skett utan samtycke. Utredningens huvudförslag var att brotten våldtäkt och sexuellt tvång även i fortsättningen skulle utgå från medel (tvång) och omständigheter (utnyttjande), men att en ny samtyckesbaserad bestämmelse skulle införas gällande sexuellt övergrepp. I betänkandets bilaga fanns även ett alternativt förslag om en ny, samtyckesbaserad våldtäktsbestämmelse.

Internationell utblick

Sverige har fått en del uppmärksamhet internationellt för den jämförelsevis vida juridiska definitionen av våldtäkt, och för hur rättsväsendet registrerar och hanterar sexualbrott. När statistiken över anmälda brott jämförs internationellt, framstår Sverige som ett land med ett högt antal våldtäkter i förhållande till folkmängden. Det finns dock klara skillnader länder emellan beträffande hur man definierar brott, samlar in data om brott samt räknar brott i kriminalstatistiken (von Hofer 2000). Sverige har en vid juridisk definition av våldtäkt, som omfattar fler typer av händelser än i många andra länder. Polisen registrerar dessutom varje brottstillfälle, även vid upprepad utsatthet av samma gärningsperson mot samma offer. Dessutom är det sannolikt att benägenheten att anmäla dessa brott till polisen är större i Sverige än exempelvis i länder där våldtäkt inom äktenskap inte är kriminaliserat. Sammantaget bidrar dessa faktorer till att antalet polisanmälda våldtäkter är högt, utan att själva utsattheten behöver vara högre än i andra länder (se inledningskapitlet). I sammanhanget mer pålitliga internationella självdeklarationsundersökningar visar nämligen att den andel av befolkningen som uppger att de blivit utsatta för sexualbrott under det senaste året ligger på ungefär samma nivå i Sverige som i våra nordiska grannländer Finland och Norge (von Hofer m.fl. 2012). Vidare visar resultaten att utsattheten i alla tre länderna ligger strax över genomsnittet för Europa i

stort. Enligt världshälsoorganisationen är utsattheten i Sverige och Europa dock låg jämfört med de flesta andra världsdelar, när det gäller utsatthet för sexualbrott både av en närstående och utanför en nära relation (WHO 2013).

En nyare studie om våld mot kvinnor, med särskilt fokus på partnervåld (FRA 2014), visade att det i nordiska länder var fler kvinnor än i andra europeiska länder som rapporterade erfarenheter av fysiskt och/eller sexuellt våld, både generellt och i relationer. I synnerhet när det gäller mindre grova övergrepp, som sexuella trakasserier, ligger Sverige högt jämfört med övriga Europa. I rapporten diskuteras en rad förklaringar till dessa skillnader. Resultaten visade exempelvis på ett starkt samband mellan höga värden på jämställdhetsindexet (EIGE) och hög förekomst av rapporterat våld mot kvinnor. En närliggande tolkning är att det i länder med hög jämställdhet är lättare att prata om våldet, vilket gäller även i intervjuer eller självrapporteringsundersökningar, där fler delar med sig av sina erfarenheter. Mörkertalet är alltså mindre. En annan förklaring, även den kopplad till den relativt höga jämställdheten i nordiska länder, är att toleransen mot detta våld är lägre och att fler händelser därmed definieras som övergrepp – inte bara i lagens mening, utan också i allmänhetens ögon.⁶

Omfattning och utveckling

Svårtolkad utveckling i självrapporterad utsatthet

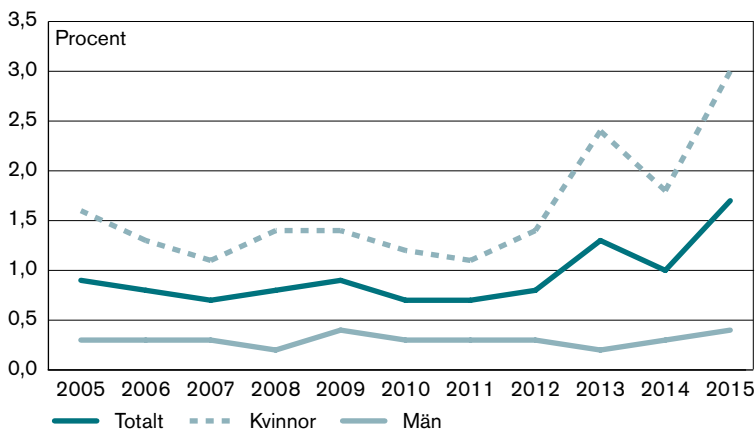
Enligt NTU uppskattas 1,7 procent av befolkningen ha utsatts för sexualbrott år 2015,⁷ vilket motsvarar 129 000 utsatta personer i befolkningen. Fram till 2012 har nivån legat relativt stabilt på omkring en procent, varpå en ökning observeras under de senaste tre åren (figur 1).

Andelen utsatta är flerfaldigt högre bland kvinnor än bland män; i den senaste mätningen uppgav 0,4 procent män och 3 procent kvinnor att de utsattes för någon form av sexualbrott under 2015. Bland kvinnor motsvarar detta den högsta nivån under hela mätperioden, 2005–2015, men även bland män noteras en försiktig uppgång jämfört med de flesta tidigare mättillfällena. Av alla som uppgett att de utsatts för dessa brott under de aktuella åren hade 53 procent drabbats en gång, 22 procent två eller tre gånger och återstående 24 procent fyra gånger eller fler. Fördelningen är tämligen likartad under hela perioden.

⁶ Utöver nämnda faktorer kan tilläggas de metodologiska problem som förekommer i studien, och som påtagligt försvårar jämförelser mellan länder. Olika insamlingsmetoder har använts och svarsfrekvensen varierar stort.

⁷ För mer information om NTU, se NTU 2015 – om utsatthet, trygghet och förtroende (Brå 2016a) samt NTU 2015, teknisk rapport (Brå 2016b).

Figur 1. Andelen (%) utsatta för sexualbrott totalt samt uppdelat på kön.
Källa: NTU.

Andelen sexualbrott som beskrivs som allvarliga⁸ har skiftat något mellan åren, alltifrån 27 till 49 procent, utan att någon tydlig trend kan observeras. I den senaste mätningen gällande 2015 års händelser var denna andel relativt låg, 29 procent. Ökningen i den senaste mätningen beror alltså främst på en ökning av mindre allvarliga sexualbrott. Den totala nivån av utsatthet för sexualbrott var dock relativt hög även 2013 (1,3 procent), samtidigt som även andelen allvarliga händelser utgjorde en stor andel (47 procent). Med andra ord följer utvecklingen av olika typer av sexualbrott, som mäts i NTU, inte någon entydig trend, och fler datakällor behövs för att tolka utvecklingen.

Det kan även nämnas att ytterligare ett antal andra brottstyper som studeras med hjälp av NTU följer en liknande utvecklingskurva som sexualbrott. Det gäller främst hot och trakasserier, varav en ökande andel brott sker via internet. Trakasserier kan dock ha även sexuellt innehåll, och i sådant fall motsvarar gärningen sexuellt ofredande. Dessutom har även mer allvarliga sexuella övergrepp via internet hamnat i debattens, forskningens och rättsväsendets fokus (Rosenqvist Bal 2015). Internets betydelse, både för den faktiska utsattheten och för synen på sexualbrott, behöver beaktas vid tolkningen av sexualbrottens utveckling.

⁸ I NTU görs en skattning över den andel av de rapporterade sexualbrotten som skulle kunna betecknas som våldtäkt och andra allvarliga sexualbrott. Bedömningen görs utifrån om den tillfrågade svarat ja på någon av tre frågor: 1) om händelsen bestod i att någon, genom att hota, hålla fast eller göra illa på något sätt, tvingade eller försökte tvinga den utsatta till en sexuell handling, 2) om händelsen bestod i sexuellt utnyttjande i en situation där den utsatta inte kunde försvara sig, till exempel på grund av att hen sov eller var alkohol- eller drogpåverkad och 3) om hen själv skulle beskriva händelsen som en våldtäkt.

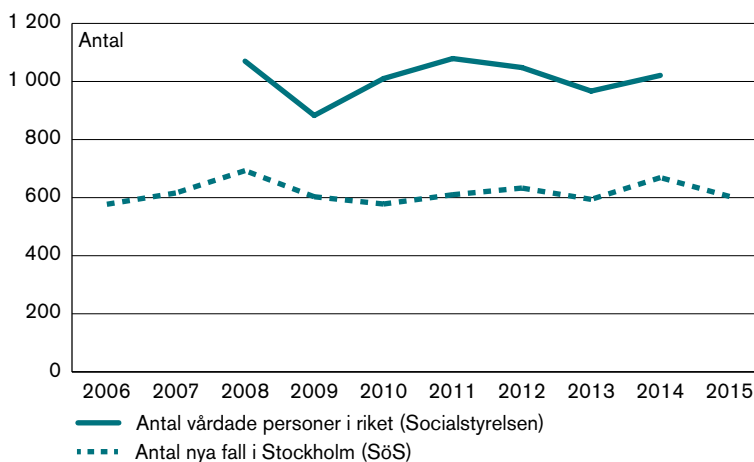
Vårddata ytterligare en källa

Något som tyder på att det inte är de allvarliga sexualbrotten som ökat mest är den låga andel utsatta som angett att de uppsökt sjukvård. I tre procent av händelserna avseende 2015 hade de utsatta uppsökt sjukvård, vilket är en betydligt lägre andel än flera av de tidigare åren (den högsta andelen, 13 procent, uppmättes 2011).

Det finns även registeruppgifter från hälso- och sjukvården som kan komplettera bilden av utvecklingen för mer allvarliga sexualbrott (figur 2). Där framgår hur många patienter som registrerats i slutenvården och i specialiserad öppenvård (dvs. inte i primärvården, hos t.ex. allmänläkare) till följd av *sexuellt övergrepp av obehäpnad person*. Antalet som fått sådan vård har legat relativt stabilt sedan 2008 och framåt (Socialstyrelsen 2016). Uppgifterna gäller för hela landet, men kvaliteten är något osäker, eftersom det inte är säkert att samma registreringsrutiner använts över tid. Dessutom omfattas inte de fall där förövaren är beväpnad.

Figur 2. Antalet patienter i slutenvården samt i specialiserad öppenvård till följd av sexuellt övergrepp av obehäpnad person, åren 2008–2014, samt antalet nya fall vid Södersjukhuset i Stockholms akutmottagning för våldtagna.

Källor: Socialstyrelsen och SöS.

Södersjukhuset (SöS) i Stockholm, som har en särskild akutmottagning för våldtagna kvinnor (och sedan 2015 även män), för statistik över antalet nya fall per år. Även där har antalet legat på en stabil nivå, motsvarande strax över 600 nya fall om året, sedan mottagningen inrättades 2005 (SöS 2015). Uppgifter från SöS avser dock enbart grövre sexualbrott inom Stockholmsregionen. Samtidigt är det mindre sannolikt att utvecklingen av utsattheten

skulle skilja sig dramatiskt mellan olika delar av landet. En rimlig tolkning utifrån sjukvårdsdata är att det under de senaste åren inte skett några stora förändringar i antalet personer som utsatts för grova sexualbrott.

Mycket tyder dessutom på att även polisanmälningar av sexualbrott i ökad utsträckning består av mindre grova händelser vad gäller våld och skador (se nedan). Sammantaget finns det många indikationer på att om en faktisk ökning i sexualbrott har ägt rum under en längre period, består den främst av händelser som är mindre allvarliga vad gäller våld och skador hos de utsatta. Ökningen kan alltså troligen främst relateras till en förskjutning i vad allmänheten definierar som sexualbrott, vilket i sin tur är en följd av en minskad tolerans mot våld generellt (Estrada 2006, von Hofer m.fl. 2012). De ovan beskrivna ändringar som kontinuerligt gjorts i sexualbrottslagstiftningen kan ses som en följd av en sådan utveckling i det allmänna rättsmedvetandet.

Svårt att mäta mörkertalet

Det ligger i mörkeralets natur att det är svårt att mäta, eftersom man saknar ett facit över antalet faktiska händelser. Även frågeundersökningar som NTU, som generellt ger en mer tillförlitlig bild av den verkliga utsattheten än statistik över polisanmälningar, är beroende av vad människor är villiga att delge angående sin utsatthet – i synnerhet när det gäller känsliga och integritetskränkande brotts handlingar som sexualbrott.

Att mörkertalet är särskilt omfattande för sexualbrott är väl känt sedan tidigare (Brå 2016a), vilket gör att de sexualbrott som kommer till rättsväsendets kännedom endast utgör en bråkdel av de brott som begås. De är heller inte representativa för samtliga sexualbrott som sker. Däremot visar dessa uppgifter på vilka volymer som rättsväsendet får hantera, och hur väl det lyckas med att klara upp de brott som ändå kommer till dess kännedom.

Frågan om eventuella förändringar i anmälningsfrekvensen är särskilt viktig i samband med brott med stort mörkertal. Personer som i NTU uppgett att de blivit utsatta för sexualbrott har även tillfrågats om brottet polisanmälts. Under hela den studerade perioden (2005–2015) uppges i genomsnitt 13 procent av de rapporterade sexualbrotts handlingarna ha anmälts till polisen. I den senaste utgåvan av Brottutvecklingen (Brå 2012) jämfördes två perioder, 2005–2007 och 2008–2011. I den jämförelsen ökade anmälningsfrekvensen från 14 till 18 procent. Sedan dess har den uppgivna anmälningsbenägenheten åter minskat till 10 procent under perioden 2012–2015. Under hela den studerade perioden, det vill säga 2005–2015, har andelen sexualbrotts handlingar som enligt

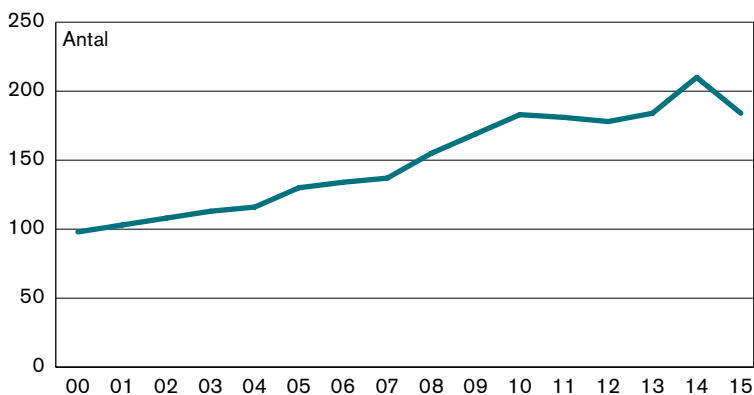
NTU ska ha anmälts till polisen varierat mellan 8 och 23 procent, och ingen tydlig trend kan observeras.

Kontinuerlig ökning av polisanmälda sexualbrott

En annan källa, som till skillnad från NTU endast ger information om de sexualbrott som kommer till rättsväsendets kännedom, är kriminalstatistiken över anmälda brott. Antalsmässigt utgör sexualbrotten⁹ en liten brottstyp i kriminalstatistiken – år 2015 utgjorde de 1,2 procent av det totala antalet anmälda brott mot brottsbalken. År 2015 registrerades drygt 18 100 anmälningar om sexualbrott (6 kap. Brb). Detta motsvarar 184 anmälningar per 100 000 personer i befolkningen totalt (se figur 3).

Det totala antalet anmälningar om sexualbrott har ökat mer eller mindre kontinuerligt under 00-talet, liksom de gjort under decennierna dessförinnan (Brå 2008a, sid 169). Utvecklingen de senaste åren antyder att ökningstakten avstannat. Mellan 2014 och 2015 skedde en minskning. Det beror delvis på att ett antal ärenden med många brott anmäldes 2014, vilket gjorde att antalet anmälningar lågt särskilt högt det året. Minskningar har även skett tidigare mellan enskilda år, utan att senare kunna tolkas som ett trendbrott i ett längre perspektiv.

Figur 3. Antalet anmälda sexualbrott (samtliga brott enligt 6 kap. Brb) per 100 000 invånare, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

⁹ I föreliggande kapitel redovisas enbart brott mot 6 kap. BrB i de delar som kriminalstatistiken används. Vissa brottstyper som ibland betraktas som sexualbrott lämnas därmed utanför redovisningen. Det handlar främst om barnpornografibrott (som återfinns i 16 kap. Brb) och brott enligt bestämmelsen om människohandel för sexuella ändamål (se 4 kap. 1a § Brb). År 2015 anmäldes 906 barnpornografibrott och 58 fall av människohandel för sexuella ändamål.

Mindre allvarliga händelser även enligt polisanmälningar
Brå har tidigare publicerat en fördjupningsstudie av anmälda våldtäkter mot personer i åldern 15 år och äldre, åren 1995–2006 (Brå 2008b). Syftet var bland annat att undersöka möjliga skäl till ökningen av antalet anmälda brott. Resultaten visade att överfalls-
våldtäkter, det vill säga där angreppet skett utan förvarning och av en okänd förövare, minskade sin andel bland samtliga anmälda våldtäkter, och att händelser inomhus ökat särskilt. Det var framförallt mindre grova våldtäkter, det vill säga händelser utan vapen användning och utan skador på offret, som börjat anmälas i större utsträckning. En slutsats var att den förändrade så kallade tillfällesstrukturen, med fler möjligheter till snabba och tillfälliga möten (exempelvis bredare nöjeslivsutbud och internetdejting) kan vara kopplad till en faktisk ökad förekomst av sexuella övergrepp, men att ökningen av anmälningarna framförallt förklaras av att fler anmäler övergreppen. Det stöds av den särskilda ökningen i mindre grova våldtäkter samt den ökande andelen anmälningar som görs av en tredje part, inte sällan skolan, vården eller socialtjänsten. Att omgivningen kring dem som utsätts för våldtäkt i ökande grad reagerar och anmäler tyder rimligtvis på en förändrad acceptansnivå och uppmärksamhet riktad mot dessa brott.

Sammantaget stödjer dessa resultat det redan nämnda antagandet om minskad tolerans för sexuellt våld, vilket skulle förklara att fler sexualbrott kommer till rättsväsendets kännedom. Slutsatsen är alltså rimlig, även om den inte direkt stöds av NTU-uppgifter om andelen händelser som anmäls till polisen.

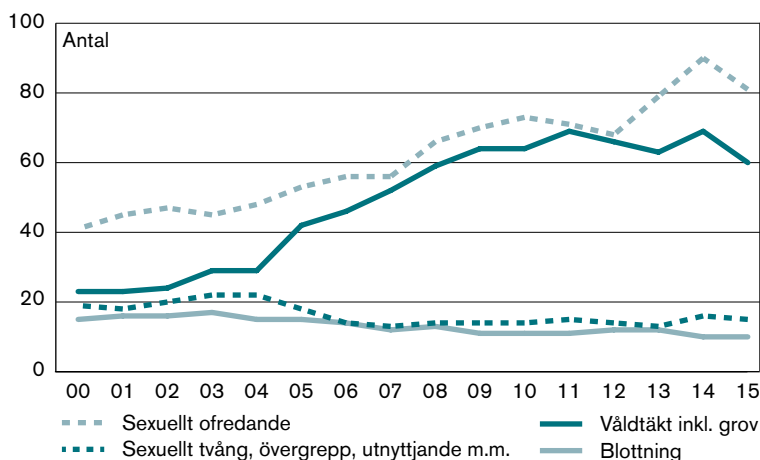
Ofredande och våldtäkt vanligast bland anmälningar

Som tidigare nämnts omfattar 6 kap. Brb ett brett spann av olika brottsliga händelser. En grov indelning med utgångspunkt i brottsbalkens definitioner är 1) *våldtäkt*, 2) *sexuellt tvång*, *övergrepp*, *utnyttjande m.m.* 3) *blottning*, 4) så kallat *annat sexuellt ofredande* (annat än blottning) och 5) *övrigt* (exempelvis samlag med avkomling, köp av sexuell tjänst, utnyttjande av barn för sexuell posering samt koppleri). De fyra första kategorierna utgör merparten av alla anmälningar om sexualbrott. Sexuellt ofredande och våldtäkt står för de största andelarna (44 respektive 33 procent). Sexuellt tvång, övergrepp och utnyttjande m.m. utgör 8 procent, och blottning 5 procent. Övriga sexualbrott utgör 10 procent.

I figur 4 särredovisas utvecklingen i anmälda brott per 100 000 invånare för de olika huvudkategorierna av sexualbrott. Där framgår att den relativa fördelningen mellan brottstyperna 2015 inte motsvarar fördelningen under de första åren på 00-talet. Den stora förändringen över tid utgörs av att sexuellt ofredande och våldtäkt anmäls allt oftare, medan blottning och sexuellt tvång, övergrepp,

utnyttjande m.m. anmäls i mindre utsträckning. Statistiken visar tydligt effekten av att sexualbrottskapitlet i brottsbalken omarbetades 2005. Förändringarna medförde att våldtäktsbrottet utvidgades till att även omfatta sådant som tidigare rubricerats som sexuellt tvång och utnyttjande, vilket resulterat i en överflyttning mellan dessa två kategorier i anmälningsstatistiken.

Figur 4. Antalet anmälda sexualbrott per 100 000 invånare, uppdelat på några brottstyper, åren 2000–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

Sexualbrott mot barn svårare att studera

Av flera anledningar exempelvis mognadsgrad, integritet, föräldrans ansvar, anmälningsplikt med mera, är det känsligt att fråga barn om utsatthet för sexualbrott. Därför saknas väsentligen tillförlitliga uppgifter om nivåer eller utveckling av utsattheten över tid. Existerande befolkningsstudier har oftast frågat barn i tonåren om utsatthet under hela uppväxten, och endast ibland om det senaste året. Som tidigare konstaterats är mörkertalet vid sexualbrott mycket stort och betydande lagstiftningsförändringar har skett, vilket gör att kriminalstatistiken inte alls speglar den faktiska utvecklingen. De förändringar som skett i antalet anmälda brott, gällande olika typer av sexualbrott mot barn, speglar i stort de ändringar som gjorts i sexualbrottslagstiftningen och som särskilt syftat till att ge barn ett ökat skydd mot sexuella övergrepp. Omarbetningen av sexualbrottslagstiftningen medförde att man 2005 införde en rad särskilda straffbestämmelser för sexualbrott riktade mot barn: *våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn, utnyttjande av barn för sexuell posering samt köp av sexuell handling av barn* (förförelse av ungdom, enligt den tidigare brottsrubriceringen). Liksom vid sexualbrott mot vuxna

kan en kraftigare ökning noteras beträffande *våldtäkt mot barn* efter 2005 års reform, då våldtäkt mot barn kom att utgöra en egen brottskategori. På motsvarande sätt har anmälningar av sexuellt utnyttjande av barn sjunkit under samma period. Skälen är desamma som för vuxna offer – att händelser som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande i högre grad istället registreras som våldtäkt mot barn (Brå 2011). Under perioden 2005–2009 skedde därmed en omfördelning. Sedan 2009 har utvecklingen legat stabil; i genomsnitt har 21 våldtäkter mot barn anmälts per 100 000 invånare och år. Motsvarande siffra för sexuellt utnyttjande/övergrepp är 4 anmälningar per 100 000 invånare och år.

Brottsutsatta och gärningspersoner

När det gäller att beskriva personer som utsatts för sexualbrott och personer som begår dessa brott ger NTU och kriminalstatistiken bara delvis en samstämmig bild. Datakällorna kan sägas komplettera varandra i det avseendet att de olika resultaten bland annat kan utgöra en ledtråd beträffande mörkertalets karaktär. Oavsett datakälla är det dock framförallt yngre kvinnor som utsätts för sexualbrott och yngre män som är överrepresenterade bland gärningspersonerna.

Ålder och kön bland gärningspersoner

Antalet misstänkta gärningspersoner har ökat. År 2015 registrerades 2 629 personer som misstänkta för sexualbrott.¹⁰ Av dessa var 41 procent misstänkta för *våldtäkt* eller *våldtäkt mot barn* och 39 procent för *sexuellt ofredande* (inklusive blottning, som utgör 2 procent). Tolv procent misstänktes för *köp av sexuell tjänst*. Antalet personer misstänkta för sexualbrott har legat omkring 2 600 de senaste fem åren, en stabilisering efter en kontinuerlig ökning under hela 00-talet. Även andelen ungdomar mellan 15 och 20 år bland de misstänkta för sexualbrott har varit väsentligen oförändrad de senaste åren. Sett till hela perioden 2000–2015 har andelen ungdomar dock ökat med omkring en fjärdedel, från 15 procent till 21 procent av alla misstänkta.

Bilden av gärningspersonerna enligt kriminalstatistiken skiljer sig något från vad som framkommer i NTU. Enligt NTU var gärningspersonen en kvinna i omkring 8 procent av de rapporterade händelserna 2015 (med en årlig variation mellan 5 och 13

¹⁰ I misstankestatistiken kan en och samma person räknas flera gånger om den misstänkts för flera typer av (sexual)brott. Dock räknas personen endast en gång per brottstyp i statistiken, även om den misstänkts flera gånger för samma typ av brott. Det gör att summan av de enskilda rubriceringarna kan bli mer än det totala antalet misstänkta.

procent), medan enbart 3 procent (66 personer) av dem som registreras som misstänkta för något sexualbrott enligt kriminalstatistiken 2015 var kvinnor. Det är sannolikt att händelser med kvinnliga förövare i lägre grad rapporterats till polisen, och att relativt sett färre kvinnor därför registrerades som misstänkta för sexualbrott.¹¹ Samtidigt visar NTU en viss ökning av händelser där en kvinna utsätter en man för ett sexualbrott (från 5 till 6 procent, vid en jämförelse mellan perioderna 2005–2010 och 2011–2015). Den absoluta majoriteten, hela 90 procent av händelserna under de senaste åren, rör dock sexualbrott som en man begår mot en kvinna, och även här observeras en viss ökning (från 80 procent). De övriga 4–5 procenten motsvarar händelser mellan personer av samma kön, där viss minskning observeras.

Beträffande ålder är källorna också samstämmiga i att majoriteten av sexualbrotten begås av relativt unga personer. Enligt båda källorna var närmare hälften av gärningspersonerna i åldern 20–40 år. Både NTU och kriminalstatistiken över misstänkta personer visar vidare att cirka en femtedel av gärningspersonerna är mellan 15 och 20 år. Enbart 1–2 procent av brotten beskrivna i NTU ska ha begåtts av minderåriga, det vill säga personer under 15 år; medianåldern är 30 år. Det bör beaktas att uppgiften om gärningspersonens ålder enligt NTU bygger på den utsattes uppfattning.

Ålder och kön bland de utsatta

I NTU är det framförallt yngre personer som uppger att de blivit utsatta för sexualbrott (se figur 5).¹² Detta bekräftas av Brås återkommande undersökning bland ungdomar i årskurs nio (SUB),¹³ där det ställs två frågor om utsatthet för sexualbrott¹⁴ (Brå 2016c). Av resultaten framgår det att 23 procent av tjejerna och fem procent av killarna upplever att någon tafsats på dem på ett oönskat sexuellt sätt under det senaste året. Motsvarande svarsandelar på frågan om man blivit tvingad till att göra något sexuellt var sex procent för flickor respektive två procent för pojkar. Frågorna i denna undersökning är visserligen annorlunda formulerade än de i NTU, men också snävare (fångar in färre typer av händelser). Att

¹¹ En del av skillnaden kan också förklaras av att kriminalstatistiken över misstänkta bygger på personer och NTU på brotts handlingar i vilka samma gärningsperson kan ha figurerat vid samma typ av brott och därför räknas flera gånger. Källorna är dock samstämmiga i att den absoluta majoriteten av de som begår sexualbrott är män.

¹² För att kunna beskriva ålder även hos de betydligt färre manliga offren för sexualbrott har svaren från samtliga år behandlats som ett urval.

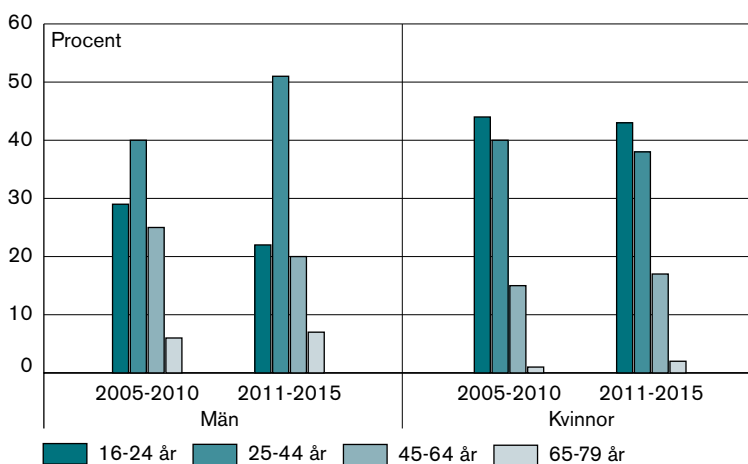
¹³ Se inledningskapitlet för mer information om Skolundersökningen om brott.

¹⁴ Frågorna lyder: *Har någon tafsats eller tagit på dig på ett sexuellt sätt fast du inte ville det under de senaste 12 månaderna?* och *Har du blivit tvingad till att göra något som du upplevde som sexuellt under de senaste 12 månaderna?*

resultaten visar på en högre utsatthet bland niondeklassare än i befolkningen i stort, ger därför stöd för att utsattheten för sexualbrott är högre bland unga personer. Enligt NTU är cirka sju av tio utsatta män och drygt åtta av tio utsatta kvinnor yngre än 45 år vid händelsen. Samtidigt framkommer en viss könsskillnad på så sätt att de flesta av de utsatta kvinnorna är under 25 år (43–44 procent), medan männen överlag är äldre. Att utsättas för sexualbrott efter 64 års ålder är ovanligt, men rapporteras oftare bland män.

När det gäller de utsatta kvinnornas ålder har det inte skett några större förändringar över tid, om man jämför perioderna 2005–2010 och 2011–2014. Den genomsnittliga åldern bland utsatta kvinnor var 31 år (median 26 år). Bland utsatta män har det skett en marginell minskning i andelen unga, det vill säga 16–24 år, och motsvarande ökning bland 25–44 år gamla; medelåldern bland män var 37 år under 2005–2010 och 36 år under 2011–2014 (medianålder 34 respektive 33 år).

Figur 5. Åldersfördelning bland kvinnor och män utsatta för sexualbrott, åren 2005–2010 respektive 2011–2015. Källa: NTU.

Obekanta, ensamagerande och berusade gärningspersoner vanligast

Följdfrågor ställs i NTU om exempelvis relationen till gärningspersonen, hur många gärningspersoner som var inblandade i händelsen och om gärningspersonen kan ha varit påverkad av alkohol eller andra droger. De svarande får även uppge eventuell egen berusning i samband med händelsen.

I majoriteten av de händelser som de tillfrågade rapporterade om var gärningspersonen helt obekant med den utsatte, och denna andel har blivit något högre över tid (58 procent 2005–2010 respektive 63 procent 2011–2015). Även andelen händelser där offret är närstående till gärningspersonen har ökat något, från 10 till 12 procent. Händelser där gärningspersonen varit en bekant har däremot minskat i relation till andra sexualbrott. År 2014 publicerades rapporten Brott i nära relationer (Brå 2014), med analyser som bygger på en särskild modul av frågor om olika typer av fysiskt och psykiskt våld som under 2012 ägt rum i de tillfrågades relation till en partner. Enligt resultaten hade då 0,6 procent av alla kvinnor i befolkningen och 0,2 procent av alla män blivit utsatta för sexualbrott av sin partner, och/eller 0,3 respektive 0,1 procent för grovt sexualbrott (Brå 2014 s. 49). Motsvarande andelar när det gäller utsatthet under livstiden var 5,1 och 3,6 procent för kvinnor och 0,5 respektive 0,3 procent för män (s. 67). Upprepad utsatthet visade sig vara vanligt. Av kvinnor utsatta under 2012 uppgav mer än var sjätte (motsvarande 0,1 procent av all kvinnliga tillfrågade) att de utsatts någon gång i veckan det senaste året (s. 60).

Enligt NTU begås de flesta rapporterade händelserna av endast en person, men i drygt en tiondel av händelserna var två eller fler gärningspersoner inblandade. Inte heller denna andel har förändrats mellan de två analyserade perioderna.

I över hälften av händelserna bedömdes förövaren ha varit berusad eller drogpåverkad vid brottstillfället, och andelen sådana händelser har ökat något. Det är heller inte ovanligt att även den utsatte var alkoholpåverkad, och i detta fall har det skett en tydlig ökning, från 28 procent under perioden 2005–2010 till 35 procent under perioden 2011–2015. En kortanalys från Brå (2015b), där alkohol- och drogpåverkan jämfördes hos personer inblandade i olika typer av brott mot person (avser NTU 2005–2013), visade att kvinnliga gärningspersoner något oftare är alkoholpåverkade vid just sexualbrott jämfört med vid misshandel, hot och rån. Manliga sexualbrottsförövare är tvärtom mindre ofta påverkade av alkohol eller droger än de som begår misshandel; däremot är skillnaden jämfört med förövare av hot och rån liten. Vad gäller alkohol- eller drogpåverkan hos de utsatta är det även i detta fall vanligare att utsatta kvinnor uppgav sig vara påverkade i samband med sexualbrott än vid andra brott. Män utsatta för sexualbrott är visserligen nästan lika ofta påverkade som utsatta kvinnor, men samtidigt mer sällan påverkade än män utsatta för misshandel.

När omständigheterna redovisade i tabell 1 analyseras separat för kvinnor respektive män framkommer relativt små skillnader, utom att fler sexualbrott mot kvinnor begås av en närstående och ande-

len händelser med flera gärningspersoner är något högre när män utsätts (Brå 2016d). Det är även vanligare att gärningspersonen är alkohol- eller drogpåverkad när brottet riktas mot en man.

Tabell 1. Omständigheter vid sexualbrott 2005–2010 jämfört med 2011–2015. Procent. Källa: NTU. (Obs! avrundningar gör att totalerna inte alltid summerar till 100).

	2005–2010 n = 903	2011–2015 n = 920
Relationen till gärningspersonen		
Närstående	10	12
Bekant	32	26
Helt okänd	58	63
Alkohol- och drogpåverkan		
Den utsatte (IP) påverkad av alkohol	28	35
Gärningspersonen påverkad/troligen påverkad av alkohol/droger	55	57
Två eller fler gärningspersoner	11	11
Brottsplats		
Inomhus	66	72
Utomhus	34	28
Bostad	22	20
Arbetsplats/skola	20	19
Allmän plats	48	49
Annan plats	9	12

Majoriteten av självrapporterade sexualbrott sker inomhus på allmän plats

Andelen sexualbrott som enligt NTU ska ha ägt rum inomhus har ökat något under senare delen av mätperioden. Den vanligaste brottsplatsen, aktuell vid cirka hälften av sexualbrott rapporterade i NTU, var samtidigt någon typ av allmän plats (se tabell 1). Med allmän plats avses i NTU till exempel gator, torg och allmänna kommunikationsmedel, men också restauranger och nöjesställen. En bostad förekommer som brottsplats i en femtedel av händelserna, och en lika stor andel av de rapporterade sexualbrotten ska ha skett på en skola eller en arbetsplats.

Även i SUB finns uppgifter om brottsplats (Brå 2016c). Enligt den senaste undersökningen uppges tafsande ofta ha skett i skolan (27 procent av de utsatta tjejerna och 64 procent av de utsatta killarna uppges ha utsatts där) men tjejerna utsätts oftare på ”annan plats” (41 procent av de rapporterade händelserna). Händelser där man blivit tvungen att göra något sexuellt sker vanligast i någon annans hem (inte ens eget), vilket gäller 44 procent av tjejerna och 36 procent av killarna). Ungefär en femtedel av händelserna där

ungdomarna uppges ha tvingats till att göra något sexuellt har skett via internet/mobil eller på sociala medier. Polisen har också publicerat en rapport om brottsplatserna för anmälda sexuella ofredanden mot ungdomar under 18 år (Polisen 2016). Där framgår att av de brott som anmäldes 2015 skedde 29 procent via internet, 22 procent på privat plats, 14 procent på en gata, väg eller i en park och 12 procent i skola, på fritids eller i en idrottsanläggning.

Vilka är förövare vid våldtäkt mot barn?

Brå har i en några år gammal rapport tittat på omständigheterna vid anmälda våldtäkter mot barn under 15 år (Brå 2011). Den visar att omständigheterna skiljer sig stort beroende på barnets ålder. De brott som avsåg de yngre offren (under 12 år) hade oftast begåtts av en gärningsperson som var mycket äldre än barnet (i närmare 90 procent av brotten var förövaren minst fem år äldre), och som antingen var någon från barnets närmaste familj eller från släkten, eller någon annan vuxen som barnet redan var bekant med. Bara i 3 procent av fallen var förövaren någon som de utsatta barnen inte kände sedan tidigare.

Bland barnen i åldern 12–14 år var det jämförelsevis vanligare att förövaren och offret var i ungefär samma ålder (förövaren var mindre än fem år äldre än offret i 42 procent av fallen), och jämfört med de yngre barnen var det också vanligare att förövaren varit obekant med barnet (18 procent av fallen). Det var också mindre vanligt med förövare som var familjemedlemmar eller andra släktingar. Totalt 40 procent av de anmälda brotten mot 12–14-åringarna i studien hade begåtts av andra typer av bekanta personer, ofta skolkamrater eller andra som ingick i offrets umgängeskrets, men ibland även bekanta till familjen eller personer i någon form av förtroendeställning till barnet. Bland brotten mot 12–14-åringar förekom även brott som begåtts av en nuvarande eller före detta pojkvän till det utsatta barnet (12 procent av fallen) och brott som begåtts av någon som barnet träffat via internet (15 procent) (se vidare Brå 2011).

Hanteringen i rättsväsendet¹⁵

Fler sexualbrott klaras upp idag än i början av 00-talet. År 2015 handlades 19 529¹⁶ sexualbrott av rättsväsendet. Av dessa utreddes 16 857 brott (86 procent), och 4 202 brott (22 procent)

¹⁵ Eftersom kapitlet handlar om samtliga sexualbrott ges ett begränsat utrymme till vart och ett av brotten. För en fördjupning om rättsväsendets hantering av just våldtäktsbrottet, se Brå 2015a.

¹⁶ Antalet handlagda brott är högre än antalet anmälda brott. Det beror på att brott som anmälts tidigare år kan handläggas under innevarande år.

personupplarades.¹⁷ De senaste åren har upplklaringsprocenten för sexualbrotten överlag varierat med några procentenheter från år till år. Den långsiktiga trenden från 2000 och framåt är dock stadigt ökande. År 2000 var andelen 16 procent, och 2015 var den 22 procent. Uppklaringsprocenten för vart och ett av alla sexualbrott har dock inte ökat; utvecklingen drivs av vissa brottstyper såsom sexuellt övergrepp mot barn och köp av sexuell tjänst.

I absoluta tal ökade antalet personupplarade sexualbrott markant under 00-talet, vilket hänger samman med ökningen i antalet anmälningar. Det innebär samtidigt en tydlig produktionsökning i rättsväsendets hantering av dessa brott, i synnerhet i termer av ett ökat antal åtalsbeslut (och därmed också lagföring, se avsnittet nedan). Av de personupplarade sexualbrotten 2015 (sammanlagt 4 202 brott) ledde 91 procent till ett åtalsbeslut, 8 procent till strafföreläggande och endast 1 procent till åtalsunderlåtelse.

Personuppleringen varierar stort mellan olika typer av sexualbrott. Den högsta personuppleringen 2015 återfanns för *köp av sexuell tjänst* (60 procent) och *utnyttjande av barn för sexuell posering* (51 procent). De utgör brott som upptäcks och anmäls av polisen, och därför har man ofta en högre andel kända misstänkta gärningspersoner redan inledningsvis i utredningen. Ett brott där personupplaringsprocenten är särskilt låg är *kontakt med barn i sexuellt syfte* (endast 3 procent), vilket Brå tidigare uppmärksammat (Brå 2013). Det beror på att fallen, när de anmäls, ofta hunnit leda till grövre brott, varvid brottet med lägre straffvärde konsumeras och någon separat påföljd inte utdöms, alternativt att många brott läggs ner på grund av att rekvisiten för brottet inte uppfyllts vid tiden för anmälan. Utöver detta identifierades ett antal utredningssvårigheter kring möjligheterna att hitta en gärningsperson, utdragna forensiska undersökningar och bristande IT-kunskaper hos utredare (Brå 2013).

Personuppleringen för *våldtäkt* (inklusive grov och mot barn) var 14 procent. Andelen personupplarade våldtäkter ligger något högre än i början av 00-talet. Utvecklingen har präglats av en uppgång fram till 2009, och därefter av en viss minskning.

Andelen personupplarade våldtäkter skiljer sig beroende på vem våldtäkten riktats mot. Våldtäkt mot barn under 15 år har en relativt hög uppläkning, 26 procent. Andelen blir sedan lägre med högre ålder hos de utsatta; för 15–17-åringar var den 14 procent och för vuxna kvinnor 8 procent. Lägst uppläkning hade de brott som riktats mot vuxna män, 4 procent. Detta mönster går igen vid både sexuellt tvång, utnyttjande m.m. och sexuellt ofredande.

¹⁷ Det vill säga ledde till åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse.

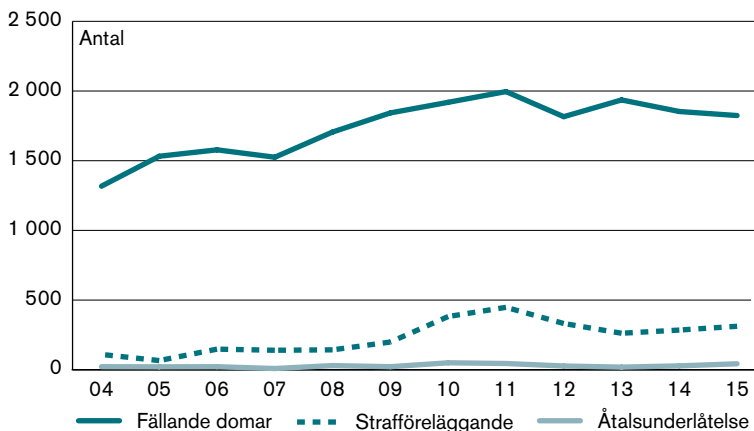
Vid alla dessa brott är uppkläringen högre när unga personer har utsatts än när äldre har det.

De flesta sexualbrott¹⁸ lagförs genom dom

Under 2015 lagfördes 2 179 sexualbrott.¹⁹ Av de lagförda brotten hade 0,8 procent (18 brott) begåtts av en kvinna, och de övriga av män. Gärningspersonerna var i åldern 15–20 år i 16 procent av fallen.

Figur 6 redovisar utvecklingen för de lagförda sexualbrotten sedan 2000, uppdelat på antalet brott som lagförts genom strafföreläggande, åtalsunderlåtelse eller fällande dom i tingsrätt. De flesta sexualbrott lagförs genom dom i tingsrätt.

Figur 6. Antalet lagförda sexualbrott uppdelat på lagföringstyp åren 2004–2015. Källa: Kriminalstatistiken.

¹⁸ Observera att det som redovisas här är antalet lagförda *brott*, som redovisar samtliga brott som lett till lagföring. Kriminalstatistiken redovisar dock även tabeller över lagförda *personer*, som utgår från huvudbrottet i respektive lagföring. Det innebär att en person som lagförts för ett lindrigare sexualbrott, exempelvis sexuellt ofredande, och samtidigt lagförts för ett grövre brott (som misshandel) inte redovisas bland personer lagförda för sexualbrott, utan enbart bland personer lagförda för misshandel. Därför avser samtliga siffror som redovisas i detta avsnitt lagförda *brott*, och inte lagförda *personer*. Statistik över lagförda brott har tagits fram alltsedan 2004.

¹⁹ Antalet lagförda sexualbrott är betydligt lägre än de personupplagade sexualbrotten. Skillnaden beror bland annat på att det vid upprepad utsatthet är vanligt att samtliga brott betraktas som upplagade (t.ex. gått till åtal) medan gärningspersonen i praktiken lagförs för så många händelser som krävs för att få ett visst straff (dvs. att det inte är ekonomiskt försvarbart för polis och åklagare att bevisa varje enskilt tillfälle, om det inte påverkar straffets längd). En del av skillnaden förklaras också av att alla personupplagade sexualbrott inte leder till en lagföring, eftersom alla åtal inte leder till en fällande dom. Utöver det är uppgifterna i statistiken över handlagda brott och de i lagföringsstatistiken inte jämförbara, eftersom de bygger på uppgifter från olika delar av rättskedjan.

Åtalsunderlåtelse är mycket ovanligt. Antalet brott som leder till strafföreläggande styrs till största delen av antalet lagföringar om *köp av sexuell tjänst*, som i de flesta fall leder till strafföreläggande. År 2015 lagfördes totalt 330 sexköpsbrott, av vilka 217 lagfördes genom strafföreläggande.

Sedan 2000 har antalet lagförda sexualbrott totalt sett fördubblats. Ökningen var kontinuerlig, med undantag för minskningar enstaka år, fram till 2011. Sedan dess har antalet huvudsakligen legat stabilt. Utvecklingen för de olika lagföringstyperna följer varandra i stort.

Fler mindre grova sexualbrott leder till lagföring

Utvecklingen i antalet lagförda brott varierar mellan olika kategorier av sexualbrott. Figur 7 visar utvecklingen för några centrala sexualbrottstyper åren 2005–2015.²⁰ Störst variationer ses i antalet lagförda sexköpsbrott. Köp av sexuell tjänst kan betraktas som ett så kallat *spaningsbrott*, vilket innebär att antalet brott som upptäcks i hög grad är beroende av hur mycket resurser som polisen lägger ner på att upptäcka och beivra den här typen av brottslighet. Typiskt för spaningsbrotten är också att uppkläringen är hög, eftersom polisen redan vid upptäckt har ett bra bevisläge. Förändringar över tid bör därmed i första hand tolkas som att polisen prioriterat dessa brott i olika utsträckning från år till år.

Under det senaste decenniet har det inte skett några betydande trendbrott i antalet lagföringar av våldtäkter mot barn; antalet har legat relativt stabilt. Däremot ökade antalet lagförda brott med rubriceringarna *sexuellt övergrepp mot barn* och *sexuellt utnyttjande av barn* från 2005, när rubriceringarna infördes, fram till 2013. De senaste två åren har de minskat. Antalet lagförda sexuella ofredanden har ökat svagt sett till hela perioden.

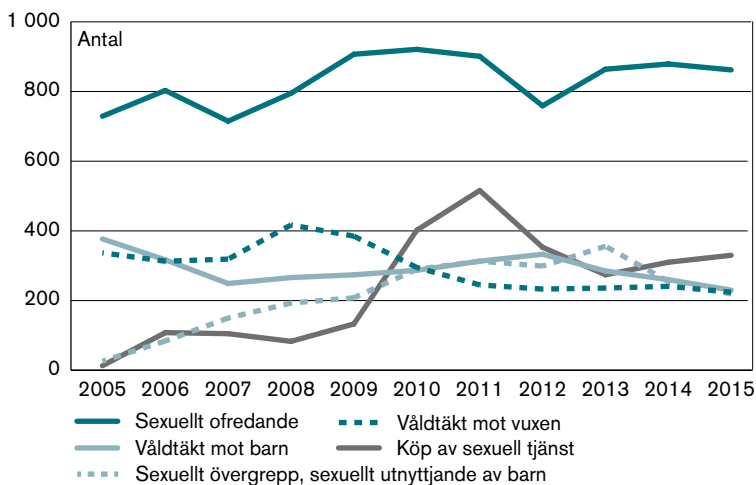
Utvecklingen tyder på att den ökade produktionen avseende rättsväsendets hantering av sexualbrotten sedan 2005 i första hand avser en ökning i antalet mindre grova sexualbrott som lett till lagföring.

Vid våldtäkt mot vuxna har antalet lagföringar minskat efter en topp 2008. Det har framförts åsikter om beviskraven skulle ha ökat vid våldtäkt, och att detta bidragit till den minskade personuppkläringen och ett minskat antal lagföringar under de senaste åren. Brå har tittat på detta i en särskild rapport samt kartlagt andra omständigheter vid brotten som kan ha betydelse för uppkläringen (Brå 2016e).

²⁰ Figuren visar endast uppgifter från 2005 och framåt, eftersom det var då sexualbrottslagstiftningen gjordes om och ett antal nya rubriceringar infördes.

Figur 7. Antalet lagförda brott för vissa kategorier av sexualbrott.

Källa: Kriminalstatistiken.

Slutsatsen är att det inte finns några prejudicerande domar från de senaste åren som ställer högre krav på stödbevisning. Dock visar studien att de utredda anmälningarna om våldtäkt åren 2006–2013 i vissa avseenden ändrat karaktär på ett sätt som kan göra dem svårare att klara upp. Det är ovanligare att målsägaren kan återge händelsen, och en allt större andel av anmälningarna sker över en månad efter händelsen. Möjligheten att samla in teknisk bevisning är lägre i sådana fall. Slutsatsen är att dessa förändringar kan ha bidragit något till en minskad personuppläring (Brå 2016e).

Böter och fängelse de vanligaste påföljderna vid sexualbrott

De vanligaste påföljderna vid sexualbrott är böter (45 procent) och fängelse (25 procent, alternativt 27 procent om man även räknar in slutna ungdomsvård, som är motsvarande frihetsberövande påföljd för ungdomar).²¹ De övriga påföljderna tillsammans (alltifrån villkorlig dom och ungdomsvård till rättspsykiatrisk vård) utgör resterande 31 procent. Eftersom sexualbrotten innefattar många olika typer av händelser av varierande svårighetsgrad skiljer sig dock påföljderna mellan de olika typerna.

²¹ De påföljder som döms ut för sexualbrott kan endast redovisas för de fall där dessa brott utgjorde huvudbrottet i lagföringen. Jämfört med antalet lagförda sexualbrott är antalet lagföringsbeslut med ett sexualbrott som huvudbrott i lagföringen betydligt mindre. Av de sexualbrott som blev lagförda 2015 utgjorde 53 procent huvudbrottet i lagföringen.

Den vanligaste påföljden i lagföringsbeslut med *våldtäkt* som huvudbrott är fängelse. När det gäller lagföringar för våldtäkt gav 88 procent av lagföringsbesluten en fängelsedom (eller sluten ungdomsvård för unga personer som inte får dömas till fängelse) 2015, och när det gäller *våldtäkt mot barn* närmare 65 procent. Den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för våldtäkt var två år och två månader, och för grov våldtäkt nästan tre år och sju månader. Motsvarande fängelsetider för våldtäkt mot barn var två år och åtta månader, och för grov våldtäkt mot barn sex år och fem månader.²² Genomsnittstiden för samtliga sexualbrott som lett till fängelsepåföljd var två år och tre månader.

Sedan 2000 har den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för våldtäktsbrott av så kallad normalgrad minskat med tre månader, medan den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för de grova våldtäktsbrotten minskat med nästan två år (från i genomsnitt fem år och sex månader, åren 2000–2002, till tre år och åtta månader, åren 2013–2015). Minskningen har troligen att göra med tidigare nämnda lagändringar, som medfört en utvidgning av vilka händelser som rubriceras som våldtäkt. Då det skett en överflyttning av händelser från den mindre allvarliga rubriceringen sexuellt utnyttjande, med lägre straffvärde, har de genomsnittliga strafftiderna minskat. Vid våldtäkt mot barn har fängelsestraffens längd ökat sedan de särskilda straffbestämmelserna infördes för dessa brott 2005.

För *sexuellt ofredande* är den vanligaste påföljden böter; närmare 55 procent av samtliga 862 lagföringsbeslut som avsåg sexuellt ofredande som huvudbrott 2015 gav en bötespåföljd (i första hand genom en dom i tingsrätt och i andra hand genom ett strafföreläggande). För lagföringsbeslut med *köp av sexuell tjänst* som huvudbrott är den vanligaste påföljden också böter (98 procent av lagföringsbesluten 2015), främst genom strafföreläggande och därutöver genom dom i domstol.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Förebyggande åtgärder mot sexualbrott kan beroende på målgrupp delas in i *primär, sekundär* och *tertiär prevention*. Enkelt

²² En kortanalys från Brå har visat att fängelsestraffens längd vid sexualbrott överskattas i kriminalstatistiken, till följd av att det även förekommer annan brottslighet i en betydande del av domarna (Brå 2015c). Av samtliga domar med våldtäkt av normalgraden som huvudbrott (under perioden 2000–2013) utgjordes 41 procent av domar som bara rörde ett våldtäktsbrott. Motsvarande andel vid grov våldtäkt var 27 procent. En fullbordad våldtäkt ger alltså i genomsnitt en något kortare strafftid än vad kriminalstatistiken redovisar. År 2013 var skillnaden 3 månader vid brott av normalgraden och 7 månader vid grov våldtäkt.

uttryckt avser primär (eller universell) prevention åtgärder som är inriktade på hela befolkningen, medan sekundär (eller selektiv) prevention handlar om förebyggande insatser för riskgrupper. Tertiär (eller indikerad) prevention avser insatser för enskilda individer och kommer i fråga först när sexualbrott inträffat.

Förändrade samhällsnormer förebygger sexualbrott

Primära förebyggande åtgärder, riktade mot exempelvis sexualbrott mot barn, kan vara utbildningsinsatser för att hjälpa barn att bli mer medvetna om kroppsliga gränser och oönskad beröring. Det kan också handla om utbildningar för personer som arbetar med barn, bland annat i syfte att öka deras förmåga att uppfatta och på bästa sätt hantera avslöjanden om övergrepp (Wurtele 2009, Brå 2011, Långström 2015, RFSU 2016). I övrigt ligger fokus för primär prevention på att minska ojämlikheter mellan könen, utveckla lagstiftningen eller påverka medborgarnas normer om våld och sexuella övergrepp (Townsend och Dawes 2005, Långström 2015, WHO 2010).

Åtgärder riktade till potentiella gärningspersoner viktigt

Sekundära förebyggande insatser riktas i första hand mot grupper av personer med förhöjd risk att själva begå sexualbrott. Tidigare har man exempelvis i Tyskland och Storbritannien inrättat telefonlinjer dit de som känner ett sexuellt intresse för barn kan ringa anonymt för att få samtalsstöd och information om lämplig tillgänglig förebyggande behandling (SBU 2011). Det gäller också professionella och anhöriga som behöver råd. Erfarenheterna från dessa länder visar att ett stort antal personer i riskzonen för att begå sexuella övergrepp kan motiveras till brottsförebyggande behandling. Liknande erfarenheter finns numera även i Sverige, efter inrättandet 2012 av *Preventell*, en svensk nationell telefonlinje för så kallad oönskad sexualitet. *Preventell* har också en egen webbplats,²³ och drivs av ANOVA (ett centrum för klinisk utredning och behandling inom områdena andrologi, sexualmedicin och transmedicin, före detta CASM, Centrum för andrologi och sexualmedicin) på Karolinska universitetssjukhuset i Stockholm. Genom att ringa till *Preventell* kan man anonymt få stöd och råd av särskilt utbildade professionella personer. Man kan också få hjälp med att hitta lämplig behandling för att förhindra att brott begås.

Ett exempel på en mer situationellt inriktad sekundärpreventiv åtgärd är 2015 års vinnare av den europeiska brottsförebyggande tävlingen ECPA, nämligen Finanskoalitionen mot barnsexhandel, som arbetat för att förhindra kommersiell sexuell exploatering av barn, genom att försvåra betalningar för övergreppsbilder på barn.

²³ www.preventell.se.

Brist på kunskap om effektiva behandlingsmetoder

Indikerad eller tertiär prevention handlar om individanpassad påföljd, behandling och andra åtgärder för att minska risken för återfall bland personer som begått sexualbrott.

Under de senaste 15–20 åren har manualbaserade psykologiska behandlingsprogram fått brett genomslag vid återfallsförebyggande behandling av sexualbrottsförövare. Den version som används inom svensk kriminalvård kallas relations- och samlevnadsprogrammet (ROS) och erbjuds sedan 2003 till våldtäktsförövare och förövare av sexualbrott mot barn. ROS, som utvecklades inom kanadensisk kriminalvård, har anpassats något efter svenska förhållanden och har kognitiv beteendeterapeutisk inriktning med inslag av både gruppsamtal och individuella samtal. Arbetet med att förändra tankar som stödjer brott, att bättre hantera vrede, impulsivitet och sexuell upptagenhet samt att utveckla återfallsförebyggande planer leds av en psykolog eller beteendevetare. Centralt är att man från början bedömer den enskilda förövarens brottsdrivande riskfaktorer och ger mer omfattande insatser till dem med högre återfallsrisk, fokuserar på att systematiskt minska riskfaktorerna och förmedlar insatserna på det sätt som har bäst förutsättningar att nå fram till den enskilda förövaren. Kriminalvårdens utvärdering av instrumentet visar dock att det av metodmässiga skäl är svårt att säkerställa någon eventuell återfallsminskande effekt (Kriminalvården 2013).

Generellt är forskningsläget fortfarande oklart om behandling för sexualbrottsdömda minskar den redan från början i genomsnitt relativt låga risken för återfall i sexualbrott. Detta står i kontrast till de bättre säkerställda återfallsförebyggande effekterna av behandling för personer som begått annan kriminalitet och icke-sexuella våldsbrott. I systematiska kunskapsöversikter väger man omsorgsfullt samman resultaten från många olika behandlingsutvärderingar, för att uppskatta möjliga effekter på ett så sanningsenligt sätt som möjligt. Dessa visar att det vetenskapliga underlaget har för många möjliga felkällor för att man utifrån dessa säkert ska kunna avgöra om behandling verkligen minskar återfallsrisken för sexualbrottsdömda (Hanson m.fl. 2009, Långström m.fl. 2013, Långström 2015). Det gäller både psykologisk behandling och behandling med t.ex. testosterondämpande läkemedel (Khan m.fl. 2015, Dennis m.fl. 2012). Det betyder dock inte heller att man säkert kan säga att behandlingar inte har någon effekt.

En systematisk forskningsöversikt om behandlingsmetoder för personer som begått sexuella övergrepp mot barn påvisar även den en stor brist på kunskap om effektiva behandlingsmetoder (Långström 2015). Enligt rapporten finns dock ett visst begränsat stöd

i forskningen för att så kallad multisystemisk terapi (MST) kan förebygga återfall bland ungdomar som begått sexuella övergrepp.

Traditionellt har fokus i förebyggande arbete mot sexualbrott oftast legat på den indikerade/tertiära preventionsnivån. Det innebär att huvuddelen av samhällets förebyggande insatser riktas mot den lilla del av sexualbrottsligheten som kommer till myndigheternas kännedom. Finkelhor (2009) menar till exempel att även om behandlingsåtgärder för lagförda sexualbrottslingar vore hundra procentigt effektiva, skulle de ändå bara kunna åstadkomma en liten minskning av antalet sexualbrott i samhället, bland annat eftersom det endast är en liten grupp av samtliga förövare som faktiskt lagförs.

Insatser sker även för utsatta

Insatser för dem som blivit utsatta för sexualbrott ska innefatta ett kunskapsbaserat och professionellt bemötande från de yrkesgrupper, bland annat inom vård och rättsväsende, som de kommer i kontakt med.²⁴ Exempelvis har Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet på regeringens uppdrag tagit fram en handbok med tillhörande guide för att förbättra omhändertagandet av sexualbrottsoffer inom vården (NCK 2008a, 2008b). Socialstyrelsen har nyligen också tagit fram en vägledning och handbok för att inom vård och omsorg öka förutsättningarna för att upptäcka sexualbrott inom nära relationer (Socialstyrelsen 2014, 2015). Vissa kampanjer riktar sig också till allmänheten, som kan ha en viktig roll i att avstyra brott, till exempel vid misstanke om att en granne far illa till följd av brott som begås i nära relation. Huskurage²⁵ är ett sådant projekt, som ska utvärderas med Brås ekonomiska stöd.

En del i sexualbrottskommitténs uppdrag var också att titta på rättsväsendets hantering av sexualbrott. Utredningen lämnar därmed en rad förslag kring hur rättsväsendet kan förbättra sitt arbete med sexualbrott (SOU 2016:60). Förslagen innefattar bland annat ett bättre stöd till målsägare, genom en ökad kompetens och stöd från målsägandebiträdande tidigare i rättsprocessen. Man konstaterar också att det finns problem inom polisen, som behöver arbeta vidare med ledning, styrning, resurstilldelning och attitydfrågor inom myndigheten, för att förbättra utredningar om sexualbrott.

²⁴ Se till exempel polisen.se/Kom-till-oss/Startsida/.

²⁵ www.huskurage.se.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008a). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007*. Rapport 2008:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008b). *Våldtäkt mot personer 15 år och äldre. Utvecklingen under åren 1995 och 2006*. Rapport 2008:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Polisanmälda våldtäkter mot barn*. Brå rapport 2011:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Rapport 2012:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2013). *Bestämmelsen om kontakt med barn i sexuellt syfte. En uppföljning av tillämpningen av lagen från polisanmälningar till domar*. Rapport 2013:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Brott i nära relationer. En nationell kartläggning*. Rapport 2014:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015a). *Våldtäktsbrottets hantering i rättskedjan*. Kortanalys 9/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015b). *Alkohol- och drogpåverkan vid misshandel, hot, personrån och sexualbrott*. Kortanalys 1/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2015c). *Utdömda strafftider – en jämförelse av fullbordade brott och försöksbrott*. Nio utvalda brottstyper 2000–2013. Kortanalys 2015:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016a). *NTU 2015. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2016:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016b). *NTU 2015. Teknisk rapport*. Rapport 2016:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2016c). *Skolundersökningen om brott 2015*. Rapport 2016:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016d). *Flera gärningspersoner vid brott. Brottt med en kontra flera gärningspersoner 2005–2014*. Kortanalys 5/2016. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016e). *Förändrade krav på bevisning? Delrapport inom regeringsuppdraget Resultatutvecklingen avseende utredning och lagföring*. Rapport 2016:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Dennis, J.A. m.fl. (2012). *Psychological interventions for adults who have sexually offended or are at risk of offending*. Cochrane Database Syst Rev 2012; 12: CD007507.

Direktiv 2014:123. Översyn av våldtäktsbrottet. Beslut vid regeringssammanträde den 28 augusti 2014.

Direktiv 2014:144. Tilläggsdirektiv till 2014 års sexualbrottsutredning (Ju 2014:21). Ombildning till en parlamentarisk kommitté.

Direktiv 2015:5. Tilläggsdirektiv till 2014 års sexualbrottskommitté (Ju 2014:21). Utredningstiden förlängs.

Estrada, F. (2006). "Trends in violence in Scandinavia according to different indicators. An exemplification of the value of Swedish hospital data". I: *British Journal of Criminology* 46, s. 486–504.

European Union Agency for Fundamental Rights, FRA (2014). *Violence against women: an EU-wide survey. Main results*. Luxemburg: European Union Agency for Fundamental Rights.

Finkelhor, D. (2009). "The prevention of childhood sexual abuse". I: *The Future of Children* volym 19, nummer 2, s. 169–194. Princeton: Princeton University.

Hanson, R. K. m.fl. (2009). *A meta-analysis of the effectiveness of treatment for sexual offenders: Risk, need and responsivity*. Ottawa: Public Safety Canada.

von Hofer, H. (2000). "Crime Statistics as Constructs: the Case of Swedish Rape Statistics". I: *European Journal on Criminal Policy and Research*, nummer 8, s. 77–89.

von Hofer, H., Lappi-Seppälä, T. och Westfelt, L. (2012). *Nordic Criminal Statistics 1950–2010. Summary of a report*. 8th revised edition. Rapport 2012:2. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Kriminalvården (2013). *Behandlingsprogrammet ROS i kriminalvården. Utvärdering av återfall i brott för programdeltagare åren 2002–2009*. Norrköping: Kriminalvården.

Khan, O. m.fl. (2015). *Pharmacological interventions for those who have sexually offended or are at risk of offending*. Cochrane Database of Systematic Reviews 2015, Issue 2. Art. No.: CD007989. DOI: 10.1002/14651858. CD007989.pub2.

Långström, N. m.fl. (2013). "Preventing sexual abusers of children from reoffending: Systematic review of medical and psychological interventions". I: *British Medical Journal*, BMJ 2013; 347: f4630.

Långström N. (2015). *Behandling mot sexuella övergrepp mot barn. Kunskapsöversikt*. Stockholm: Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).

Nationellt centrum för kvinnofrid, NCK (2008a): *Handbok. Nationellt handlingsprogram för hälso- och sjukvårdens omhändertagande av offer för sexuella övergrepp*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala universitet.

Nationellt centrum för kvinnofrid, NCK (2008b): *Guide för omhändertagande efter sexuella övergrepp*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid, Uppsala universitet.

Polisen (2016). *Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder*. Nationella operativa avdelningen. Publicerad 2016-05-16. Diarienummer: A093.636/2016.

Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU (2016). <http://www.rfsu.se/sv/sexualundervisning/>. Nedladdad 2016-08-26.

Rosenkvist Bal, F. (2015). *Sexuella övergrepp mot barn via internet*. Examensarbete i straffrätt. Stockholm: Juridiska institutionen, Stockholms universitet.

Socialstyrelsen (2014). *Att vilja se, vilja veta och att våga fråga. Vägledning för att öka förutsättningarna att upptäcka våldsutövning*. Publicerad: oktober 2014 på www.socialstyrelsen.se.

Socialstyrelsen (2015). *Våld. Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer*. Publicerad: april 2015 på www.socialstyrelsen.se.

Socialstyrelsen (2016). Specialuttag. Statistik över skador och förgiftningar som kan relateras till sexualbrott. Specialuttag. Mottaget den 23 maj 2016.

SOU 2010:71. Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reform-förslag. Betänkande av 2008 års sexualbrottsutredning. Stockholm: Statens offentliga utredningar/Fritzes.

SOU 2016:60. Ett starkare skydd för den sexuella integriteten. Betänkande av 2014 års sexualbrottskommitté. Stockholm: Statens offentliga utredningar/Wolters Kluwer.

Statens beredning för medicinsk utvärdering, SBU (2011). Medicinska och psykologiska metoder för att förebygga sexuella övergrepp mot barn. En systematisk litteraturöversikt. Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.

Södersjukhuset, SöS (2015). Årsrapport Akutmottagningen för Våldtagna våldtagna 2015. Akutmottagningen för våldtagna. Stockholm: Södersjukhuset.

Townsend, L. och Dawes, A. (2005). "Individual and contextual factors associated with the sexual abuse of children under 12: A review of recent literature". I: Richter, L. m.fl. (red.). *Sexual abuse of young children in southern Africa*. Cape Town: Human Sciences Research Council Press.

World Health Organization, WHO (2010). *Preventing intimate partner and sexual violence against women. Taking action and generating evidence*. Genève: World Health Organization.

World Health Organization, WHO (2013). *Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Genève: World Health Organization.

Wurtele, S. K. (2009). "Preventing Sexual Abuse of Children in the Twenty-First Century: Preparing for Challenges and Opportunities". I: *Journal of Child Sexual Abuse*. Nummer 18, s. 1–18.